

مبانی دعا و عبادت عرفان عملی در اسلام

حجت الاسلام والمسلمین دکتر احمد حسین شریعی

تهران

۱۳۹۲

۱۸ الهیات (ادیان و عرفان)

سرشناسه: شریفی، احمدحسین ۱۳۴۹ -

عنوان و نام پدیدآور: مبانی و اصول عرفان عملی در اسلام / احمدحسین شریفی.
 مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی؛ قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، انتشارات، ۱۳۹۲.
 مشخصات ظاهری: ۴۲۲ ص.

رسمت: «سنت»؛ ۱۷۳۵. ادیان و عرفان؛ ۱۸؛ انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)؛ ۱۰. عرفان؛ ۲۷.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۱۶-۸۲۶-۱۰۵۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۳۰-۹۸۱-۵

وضویت فهرست‌نویسی: فبا

یادداشت: کتب مهمه

موضوع: عرفان
 شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

شناسه افزوده: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۲ ۲۷۳/۲۹۷ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۸۳

شماره کتابشناسی ملی: ۳۳۸۴۷۵۶

مبانی و اصول عرفان عملی در اسلام

نویسنده: احمدحسین شریفی

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی و مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۲

تعداد: ۱۵۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: «سنت»

چاپ و صحافی: افرنک

قیمت: ۱۰۵۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشنده‌ها و عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشران یا مؤلف، نشر یا پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)، رویه‌روی پمپ گاز، سازمان مطالعه و تدوین (سمت)،
 www.samt.ac.ir info@samt.ac.ir ۴۴۲۴۸۷۷۷. نامبر: ۴۴۲۴۶۲۵۰. تلفن: ۱۴۶۳۶. کد پستی: ۴۴۲۴۶۲۵۰. نشانی: قم، خیابان شهدا، کوی ممتاز، پلاک ۳۸، صندوق پستی ۳۷۱۸۵۶۵۵، تلفن و نامبر: ۰۲۵-۳۷۷۴۷۳۲۶. قم، publication@qabas.net

پیام پڑوہش

نیاز گسترده دانشگاه‌ها به منابع و متون درسی با نگرش اسلامی در رشته‌های علوم انسانی و محدود بودن امکانات برای علمی و پژوهشی که خود را موظف به پاسخگویی به این نیازها می‌دانند، ایجاد می‌کند. امکانات موجود با همکاری دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی در مسیر اهداف مشترک به دست آورده شود و افزون بر ارتقای کیفی و کمی منابع درسی از دوباره‌کاری جلوگیری به عمل آید.

به همین منظور، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی و مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ره پانزدهمین کار مشترک خود را با انتشار کتاب مبانی و اصول عرفان علمی در اسلام به جامعه علمی کشور عرضه می‌کنند.

این کتاب برای دانشجویان و طلاب رشته‌های ادیان و عقاید، فلسفه و اخلاق اسلامی به‌عنوان کتاب درسی در مقطع کارشناسی ارشد تدوین شده است. امید است دیگر علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند شوند.

با تقدیر و تشکر از مؤلف محترم، جناب حجت الاسلام و المسلمین آقای دکتر احمد حسین شریفی، از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی و تکمیلی خود، ما را در جهت اصلاح این کتاب و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جوامع دانشگاهی یاری دهند.

فهرست مطالب

۱۳		مقدمه
۱۴		سخنی درباره کتاب و روش
۱۶		سپاسگزاری
		فصل اول: چیستی عرفان عملی
۲۱		اهمیت عرفان
۲۳		تعریف عرفان
۲۴		عرفان نظری
۲۶		رابطه عرفان نظری و فلسفه
۲۹		عرفان عملی
۳۱		موضوع عرفان عملی
۳۲		غایت علم عرفان عملی
۳۶		تفاوت عارف و عابد و زاهد
۳۹		رابطه عرفان عملی با عرفان نظری
۴۰		تأثیر عرفان عملی بر عرفان نظری
۴۱		تأثیر عرفان نظری بر عرفان عملی
۴۴		رابطه عرفان عملی با اخلاق
۴۹		جایگاه سیر و سلوک در معارف اسلامی
۵۴		خلاصه فصل

فصل دوم: ادوار تاریخی و شخصیت‌های مهم عرفان عملی

۶۴	دوره اول
۶۹	دوره دوم
۸۱	دوره سوم
۹۶	دوره چهارم
۹۹	دوره پنجم
۱۰۱	خلاصه فصل
فصل سوم: آشنایی با منابع عرفان عملی	
۱۰۹	آداب العبادات
۱۱۰	مقامات القلوب
۱۱۲	اللمع فی التصوف
۱۱۴	التعرف لمذهب اهل التصوف
۱۱۶	قوت القلوب فی معامله المحبوب
۱۱۸	درجات المعاملات
۱۱۹	سلوک العارفين
۱۲۰	نهج الخاص
۱۲۱	الاشارات و التنبيهات
۱۲۲	رسالة قشيره
۱۲۴	صد میدان
۱۲۶	منازل السائرين
۱۳۱	كشف المحجوب
۱۳۲	مسترب الارواح
۱۳۳	منطق الطير
۱۳۴	مصیبت‌نامه

الهی‌نامه.....	۱۳۵
آداب المریدین.....	۱۳۶
عوارف المعارف.....	۱۳۷
الفتوحات المکیة.....	۱۳۸
اوصاف شراف.....	۱۴۰
منتهی المارک.....	۱۴۱
مصباح الانس.....	۱۴۲
خلاصه فصل.....	۱۴۳
فصل چهارم: شریعت، طریقت و حقیقت	
لایه‌های سه‌گانه دین از دیدگاه عرفانی.....	۱۵۱
جایگاه شریعت در سنت عرفان اسلامی.....	۱۵۴
عارفان و ضرورت پایبندی به شریعت.....	۱۵۴
سخنان یا رفتارهای دویلهو.....	۱۶۲
صوفیان غیرملتزم به شریعت.....	۱۶۸
بررسی تفاسیر نادرست از شریعت، طریقت و حقیقت.....	۱۷۲
شریعت، طریقت و حقیقت در نگاه جلال‌الدین مولوی.....	۱۷۲
تمثیل شمع و جاده.....	۱۷۳
تمثیل کیمیاگری.....	۱۷۴
تمثیل علم طب.....	۱۷۴
تذکر.....	۱۷۵
تمثیل نردبان و بام.....	۱۷۶
تمثیل نامه‌نگاری برای معشوق.....	۱۷۷
تمثیل به جست‌وجوی قبله در درون کعبه.....	۱۷۷
تمثیل به اظهار عجز مستغنیان.....	۱۷۸

۱۷۸	محور شریعت بودن عارف واصل
۱۷۹	بی‌اختیاری مقام عشق؛ دلیل اسقاط تکلیف
۱۸۴	تمثیل به نجاست و آب دریا
۱۸۴	تذکر مهم
۱۸۷	شریعت، طریقت و حقیقت در نگاه لاهیجی
۱۹۱	نقد و بررسی
۱۹۱	نکته اول
۱۹۳	نکته دوم
۱۹۴	نکته سوم
۱۹۵	نکته چهارم
۱۹۶	نکته پنجم
۱۹۷	نکته ششم
۱۹۹	تفاسیر درست از شریعت، طریقت و حقیقت
۲۰۰	ابو عبدالرحمان سلمی
۲۰۱	ابوالقاسم قشیری
۲۰۲	هجویری
۲۰۵	ابن عربی
۲۰۸	عبدالرزاق کاشانی
۲۱۰	سید حیدر آملی
۲۱۱	تعریف شریعت، طریقت و حقیقت
۲۱۴	رابطه شریعت و طریقت و حقیقت با رسالت و نبوت و ولایت
۲۱۵	رابطه شریعت و طریقت و حقیقت با مراتب کمالی انسان
۲۱۷	برتری طریقت بر شریعت، و حقیقت بر طریقت
۲۱۹	لوازم مراتب سه‌گانه شریعت، طریقت و حقیقت

خلاصه فصل	۳۲۱
-----------	-----

فصل پنجم: کثرت‌گرایی سلوکی

کثرت‌گرایی سلوکی به معنای ممدوح	۳۲۷
کثرت‌گرایی سلوکی به معنای مذموم	۳۲۸
دعای علی به جای نماز و روزه	۳۳۳
شاید باز به منزله راهی به سوی شهود حق	۳۳۴
ملاطیحتی	۳۳۷
استفاده از وسائل معنوی	۳۳۹
بررسی و نقد	۳۴۰
۱. تضاد در گفتار و رفتار	۳۴۰
۲. وحدت‌گرایی صوفیان نخستین	۳۴۱
۳. ضرورت سنخیت هدف با وسیله	۳۴۲
۴. خداشناسی و نفی کثرت‌گرایی سلوکی	۳۴۳
۵. سنت و سیره اولیای دین	۳۴۴
۶. رضایت معشوق	۳۴۵
۷. کثرت‌گرایی مقبول	۳۴۷
خلاصه فصل	۳۵۰

فصل ششم: کرامات و کارهای خارق‌العاده و مکاشفات عرفان

کرامات عارفان	۳۵۵
تعریف کرامت	۳۵۵
ادله وقوع کرامت	۳۵۵
تفاوت کرامت، سحر و معجزه	۳۵۷
کرامت و سحر	۳۵۸
کرامت و معجزه	۳۵۹

۲۶۵	انواع کرامات، و کرامت حقیقی اولیا
۲۶۶	کرامت در نزد صوفیان نخستین
۲۷۲	کار خارق العاده و حقانیت
۲۷۵	چرایی توانایی بر انجام کار خارق العاده
۲۷۸	مقامات عرفانی
۲۷۸	تاریف مکاشفه
۲۷۹	انواع مکاشفه
۲۷۹	کشف صوری و انواع آن
۲۸۷	کشف معنوی و مراتب آن
۲۹۲	سیر مکاشفات
۲۹۳	معیار درستی مکاشفه
۲۹۳	مخالفت نداشتن با عقل، بقتل نداشتن با شرع
۲۹۶	مکاشفات رحمانی و حقانیت
۲۹۸	خلاصه فصل
فصل هفتم: چیستی و چگونگی سلوک عرفانی	
۳۰۸	چیستی سیر و سلوک عرفانی
۳۰۹	قوس نزول و صعود
۳۱۴	سفرهای چهارگانه معنوی
۳۱۵	تفسیر سیدحیدر آملی
۳۱۷	تفسیر ملاحسین کاشفی
۳۱۹	تفسیر محمدرضا قمشه‌ای
۳۱۹	سفر از خلق به حق (من الخلق الی الحق)
۳۲۰	سفر از حق به حق با حق (من الحق الی الحق بالحق)
۳۲۱	سفر از حق به خلق با حق (من الحق الی الخلق بالحق)

۳۲۲	سفر از خلق به خلق با حق (من الخلق الى الخلق بالحق).....
۳۲۲	چرایی سلوک عرفانی.....
۳۲۶	خلاصه فصل.....

فصل هشتم: چگونگی سلوک عرفانی (منازل و مقامات سلوکی)

۳۳۳	تعریف نازل و مقام.....
۳۳۵	۱. تفاوت در تعداد حالات و مقامات.....
۳۳۹	علل اختلاف در مقامات و منازل سلوکی.....
۳۳۹	۱. اختلاف در احوال و تفصیل.....
۳۴۰	۲. بحث اصلی با احوال و احوال بدن.....
۳۴۰	۳. اختلاف در مبداء و منتها سلوک.....
۳۴۲	۴. توجه به حال و وضعیت سوار کننده.....
۳۴۳	۵. اختلاف در معیار و بنیان تربیتی.....
۳۴۳	۶. اختلاف در توانمندی‌های علمی و عملی سالکان.....
۳۴۴	۷. اختلاف در تجربیات سلوکی.....
۳۴۴	۸. اصالت دادن به برخی اعداد.....
۳۴۵	۹. خلط میان مقامات و حالات.....
۳۴۶	مقامات سلوکی از دیدگاه خواجه عبدالله انصاری.....
۳۴۷	تقریر ملا عبدالرزاق کاشانی.....
۳۴۷	بطون ده گانه انسان.....
۳۵۰	قسم بدایات: مرتبه غیب قوا.....
۳۵۱	قسم ابواب: مرتبه غیب نفس.....
۳۵۳	قسم معاملات: مرتبه نفسی لوازم.....
۳۵۷	قسم اخلاق: مرتبه نفس صطمنه.....
۳۶۰	قسم اصول: مرتبه غیب قلب.....

۳۶۴	قسم اودیه: مرتبه غیب عقل
۳۶۷	قسم احوال: مرتبه غیب سر
۳۶۹	قسم ولایات: مرتبه غیب روح
۳۷۱	قسم حقایق: مرتبه خفی
۳۷۴	قسم نهایات: مرتبه غیب الغیب
۳۷۶	تقریر سعیدالدین فرغانی
۳۷۸	مرحله اول و دوم
۳۸۰	مرحله روح طین سوم
۳۸۰	مرتبه سر بطین، هار، بنجم، ششم و هفتم
۳۸۳	خلاصه فصل
۳۸۷	منابع
۳۹۷	نمایه ها

مقدمه

دانش عرفان را، با همه ابعاد و شاخه‌های آن می‌توان یکی از بزرگ‌ترین و افتخارآمیزترین تراث علمی مسلمانان دانست. این دانش با بسیاری از ابعاد زندگی مسلمانان گره خورده است. فلسفه، فقه، کلام، سیاست، اقتصاد و فرهنگ جوامع اسلامی، هریک به‌نوعی با عرفان و با احادیث عرفانی مرتبط‌اند. دانش عرفان نیز همچون همه دانش‌های دیگر، در فرایند تاریخ تحول خود از مسائل داخلی و نحله‌های خارجی متأثر بوده است؛ درعین‌حال، عرفان اسلامی از اصیل‌ترین و ریشه‌دارترین دانش‌های اسلامی است.

یکی از ویژگی‌های عرفان اسلامی، در مقایسه با دیگر دانش‌ها این است که از بدو پیدایش خود تاکنون همواره مبتلا به حامیان افراطی و متعصب، و مخالفان تفریطی و متصلب بوده است. همواره بوده و هستند کسانی که در دفاع از عرفان، کار را به جایی رسانده‌اند که هیچ نقدی را بر هیچ آموزه‌ای از آموزه‌های عرفانی یا هیچ صوفی یا عارفی برننافته و عرفان و عارفان را فراتر از عصمت پنداشته‌اند. از طرفی نیز همواره بوده و هستند کسانی که هیچ حقیقتی در هیچ آموزه‌ای از

آموزه‌های عرفانی و هیچ نقطه‌مثبتی در زهدگی صوفیان و عارفان ندیده‌اند! نادرستی این دو نگاه، به اثبات و استدلال نیاز ندارد. هر دوی آنها معلول حب و بغض‌های غیرواقع‌بینانه‌اند. به نظر می‌رسد در چنین فضایی، نگاه بی‌طرفانه و معقانه به تراث عظیم عرفانی مسلمانان، از ضرورت‌های زندگی علمی در دوران کنونی است. ما مجاز نیستیم چشم خود را بر خوبی‌ها و زیبایی‌های موجود در عرفان و سیره عارفان ببندیم و خود را از آن‌همه تجربیات علمی و عملی محروم سازیم. هر آن‌گونه که مجاز نیستیم کورکورانه همه آموزه‌های موجود در عرفان را بپذیریم. اصول عرفان را نقد پنداشتن عرفان و عارفان، نه تنها خدمت به آنها نیست، که موجب رکود علمی و بی‌رونقی این دانش خواهد شد. تردیدی نیست که طرح نقدهای بنیادین و کلامی و وجود ناقدان سرسخت در هر شاخه‌ای از دانش موجب رونق علمی در آن حوزه خواهد شد.

عرفان اسلامی در گذر قرون مسافتی ابعاد و شاخه‌های مختلفی پیدا کرده است؛ اما خاستگاه تمام مباحث متنوع و ابعاد گوناگون آن، عرفان عملی است. حرکت اصلی عرفانی در طول تاریخ اسلام، بر پایه مباحث عرفان عملی بود. عرفان نظری و هستی‌شناسی و انسان‌شناسی عرفانی، تا پیش از این عرفان به صورت استطرادی در لابه‌لای مباحث عرفان عملی مطرح می‌شد. به همین دلیل شناخت عمیق عرفان عملی، درحقیقت، شناخت مادر همه مباحث و ابعاد عرفانی است.

سخنی درباره کتاب پیش رو

محور اصلی مباحث عرفان عملی، بحث منازل و مقامات سلوکی است. ما در این کتاب، که حاصل چند دوره تدریس این جانب در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتراست، قصد نداریم مستقیماً در این موضوع بحث کنیم؛ بلکه به دنبال تبیین و

تحلیل پاره‌ای مباحث مقدماتی و مبنایی در این باره‌ایم. مباحثی چون آشنایی با سیر تاریخی عرفان عملی و شخصیت‌های برجسته این شاخه علمی و آشنایی با مهم‌ترین منابع آن، به‌منزله مباحث مقدماتی، و مباحثی از قبیل رابطه سه‌گانه «شریعت، طریقت و حقیقت»، «کثرت‌گرایی سلوکی»، «کرامات و کارهای خارق‌العاده»، «مکاشفات عرفانی»، «چیستی سلوک معنوی»، «چرایی سلوک» و تبیین چگونگی تحلیل از دیدگاه خواجه عبدالله انصاری درباره «چگونگی سلوک»، به‌منزله مباحث مبنایی در این کتاب کانون بحث قرار گرفته‌اند. بر این اساس، کتاب پیش رو در دسترس علمای، به شرح زیر، سامان یافته است:

فصل اول آن با موضوع «چیستی عرفان عملی، مشتمل بر مباحثی از قبیل اهمیت و جایگاه عرفان عملی و اولاد آن با عرفان نظری، همچنین رابطه آن با دانش اخلاق، و درنهایت، جایگاه بررسی آن در معارف اسلامی است.

در فصل دوم به ادوار تاریخی و شخصیت‌های مهم عرفان عملی پرداخته‌ایم و سیر عرفان عملی را در پنج دوره تاریخی کاربده‌ایم.

در فصل سوم، با عنوان «آشنایی با منابع عرفان عملی» با آشنایی با منابع معتبرترین منابع عرفان عملی در عالم اسلام به دست دادیم. در معرفی کتاب‌ها کوشیده‌ایم بخش‌های مربوط به منازل و مقامات را معرفی کنیم.

فصل چهارم، با عنوان «شریعت، طریقت و حقیقت» به تحلیل رابطه این سه‌گانه می‌پردازد. این بحث، یکی از سرنوشت‌سازترین مباحث و مبانی عرفان عملی است. دیدگاه‌های مختلفی در این زمینه مطرح شده است که در این فصل به بررسی و نقد آنها و نیز عرضه دیدگاه مورد قبول پرداخته‌ایم.

فصل پنجم به بررسی و نقد نظریه «کثرت‌گرایی سلوکی» می‌پردازد و می‌کوشد ضمن تبیین این دیدگاه، بطلان و نادرستی آن را نشان دهد.

فصل ششم، با عنوان «کرامات و کارهای خارق‌العاده و مکاشفات عرفانی» به مباحثی همچون تفاوت کارهای خارق‌العاده عرفا با سحر و جادو و کارهای مرتاضان، انواع کرامات اولیا، رابطهٔ انجام کار خارق‌العاده و حقانیت و درستی نتایج و سخنان افراد، همچنین مباحث متنوعی دربارهٔ مکاشفات عرفانی، انواع کرامات صوری و معنوی و معیار درستی مکاشفات می‌پردازد.

فصل هفتم، به چیستی و چرایی سیروسلوک عرفانی می‌پردازد و بدین منظور به مباحث حضرات خمس و اسفار اربعه معنوی، به منزلهٔ مقدمات و اصول موضوعهٔ این بحث پرداخته است.

فصل هشتم، در بیان فصلی کتاب، دربارهٔ چگونگی سیروسلوک معنوی یا مقامات و منازل سلوکی است. در این فصل ضمن تعریف حال و مقام، به اختلافات پژوهشگران در خصوص مراحل و ترتیب میان آنها اشاره، و چرایی این اختلافات تحلیل شده است. در ادامه نیز دیدگاه خواجه عبدالله انصاری با تکیه بر تفسیرهای ملا عبدالرزاق کاشانی و سیدالدین فرغانی تبیین شده است.

سپاسگزاری

وظیفهٔ خود می‌دانم از همهٔ کسانی که در شکل‌گیری این اثر سهیم بوده‌اند، تشکر کنم. از مسئولان محترم معاونت پژوهشی مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی، به‌ویژه مدیر محترم تدوین متون، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین حسین احمدی حسین‌آبادی، و رئیس محترم ادارهٔ تدوین متون درسی، جناب آقای سیدعلی حسینی فاطمی و ویراستار محترم کتاب، جناب آقای علی فلاحی، که نقشی جدی در به ثمر رسیدن این اثر داشتند، تشکر می‌کنم. همچنین از استاد عزیزم، حضرت حجت‌الاسلام والمسلمین آقای دکتر احمد احمدی رحمته‌الله که با

وجود مشغله‌های فراوان، بر این بنده منت نهادند و این اثر را با دقت و ظرافت مطالعه کردند و اصلاحات و تذکرات سودمندشان را به من هدیه دادند، سپاسگزاری می‌کنم. از دوست دانشورم، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین علی امینی‌نژاد نیز که این اثر را با دقتی تحسین‌برانگیز مطالعه، و نکات بسیار ارزشمندی را در جهت تکمیل کار گوشزد کردند، به‌طور ویژه سپاسگزارم. همچنین از دست‌اندرکاران سازمان سمت و نیز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی - بسیار قدردانی می‌کنم.

بی‌تردید نقادی و سنجش‌های دانشجویان و طلاب عزیزی که مباحث این کتاب را پیش از تدوین با آن در میان گذاشته‌ام، در شکل‌گیری آن به‌صورت کنونی نقشی بی‌بدیل داشته است. به همه آنان سپاسگزارم.

احمدحسین شریفی

سمت علمی گروه فلسفه

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی -

رومنان، آبان ۱۴۳۳

مصادف با ۶ مرداد ۱۳۹۱